

REGARDING THE HISTORY OF NATIONAL MINORITIES IN CENTRAL ASIA

Ravshan Khomitov

Associate Professor, PhD

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: tolerance, diaspora, demographic situation, public policy, multinational, minority, migration, interethnic harmony, reconciliation, friendship of peoples, people's diplomacy, ethno-political.

Received: 20.12.24**Accepted:** 22.12.24**Published:** 24.12.24

Abstract: The history of the migration of a small number of peoples to the countries of Central Asia plays an important role in the lives of the peoples. The study of these processes is of particular importance in the history of diasporas, where extensive research is being conducted today. In this regard, data on the migration of ethnic minorities in the regions of Uzbekistan and Kazakhstan, located in central and northwestern Central Asia, are provided.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХУДУДИДАГИ МИЛЛИЙ ОЗЧИЛИК ХАЛҚЛАРНИНГ ТАРИХИГА ОИД

Равшан Хомитов

Доцент, PhD

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: бағрикенглик, диаспора, демографик ҳолат, давлат сиёсати, кўпмиллатли, кам сонли, миграция, миллатлараро тотувлик, мураса, халқлар дўстлиги, халқ дипломатияси, этносиёсат.

Аннотация: Марказий Осиё мамлакатларига кам сонли халқларнинг кўчиб келиши тарихи халқлар ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Ушбу жараёнларни тадқиқ қилиш бугунда кенг тадқиқотлар олиб борилаётган диаспоралар тарихида алоҳида аҳамият касб этади. Шунинг билан бирга олиб Марказий Осиё мамлакатларининг марказий ва шимолий-ғарбида жойлашган Ўзбекистон ва Қозғистон хуудларида кам сонли миллатларнинг кўчиб келишига оид маълумотлар тақдим этилади.

ОБ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

*Равшан Хомитов**Доцент, PhD**Национального университета Узбекистана**Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: толерантность, диаспора, демографическая ситуация, государственная политика, многонациональность, меньшинства, миграция, межнациональное согласие, примирение, дружба народов, народная дипломатия, этнополитика.

Аннотация: История переселения небольшого числа народов в страны Средней Азии играет важную роль в жизни народов. Изучение этих процессов имеет особое значение в истории диаспор, где сегодня ведутся обширные исследования. В связи с этим приводятся данные о миграции этнических меньшинств в регионах Узбекистана и Казахстана, расположенных в центральной и северо-западной Центральной Азии.

Кириш. Ўтмишдан маълумки, Марказий Осиё давлатлари турфа халқ ва элатлар учун доимий қўним топган ҳудуд ҳисобланган. Албатта, бу каби ҳолатларнинг вужудга келишида, халқларнинг ўзаро савдо-иқтисодий, сиёсий, маданий жараёнларга киришиши муҳим ўрин тутган.

Марказий Осиё халқларнинг тарихий-маданий, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнлари бир-бирига яқин ҳисобланади. Хусусан, ер юзида ҳаёт бошлангандан бери одамлар бир жойдан иккинчи бир жойларга кўчиб ўтиш жараёнлари юз берган. Бунга ҳудудлардан бир хил тошдан ясалган меҳнат қуроқларининг топилиши ҳам гувоҳлик беради. [1]

Марказий Осиё халқлари учун бронза даврида минтақаларнинг этник тарих учун муҳим давр ҳисобланади. Бу даврда маҳаллий аҳолининг бошқа ҳудудлардан кириб келган қабилалар билан ўзаро алоқалари янада жадаллашган. Айнан шу жараёнлар ҳам этник шаклланиш ва этномаданий алоқаларни вужудга келтириб, цивилизациялар учун замин тайёрлаган бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, тадқиқотлардан маълумки, Марказий Осиёнинг турли ҳудудларида бўлиб ўтган этномаданий жараёнларни ўрганиб шундай хулосага келиш мумкинки, бу жараён қуйидаги тартиб бўйича содир бўлган. Яъни маҳаллий анъаналар – миграциялар – этномаданий аралашув – янгилашни, янги анъаналар, этномаданий инновация каби қисмларга ажратиш мумкин [2].

- **Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review).** Ўзбекистоннинг кўп миллатлилик ҳолати, миллатлараро бағрикенглик, кам сонли халқларнинг диаспоралари

каби масалалар билан жамиятшунос олимлар, хусусан, тарихчи, сиёсатшунос, ҳуқуқшунос, файласуф, социология соҳаларидаги тадқиқотчилар изланишлар олиб борган [3].

Уларда Ўзбекистонда миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик, баркамол авлод тарбиясида бағрикенглик ғояларини тарғиб қилиш, аҳолининг миллий таркибидаги демографик ўзгаришлар, миграция жараёнлари ҳамда шу каби масалалар бўйича муҳим тадқиқотлар қилинган.

Шунингдек, XXI асрда дунёнинг турфа миллатли манзараси ҳамда давлатлардаги турли халқларнинг диаспораларини ўрганадиган фанлардан бири - диаспорология фанига оид тадқиқотлар кўпайиб бормокда [4]. Бунинг асосий сабаблардан бири глобаллашув жараёнлари жадаллашган дунёда кам сонли халқлар ҳам ўзининг миллий қадриятларини сақлаб қолишга бўлган уриниши бўлса, иккинчи муҳим жиҳати халқаро муносабатлар тизимида давлатлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш, иқтисодий муносабатларнинг ишончилигини таъминлаш, минтақаларда тинчлик ва барқарорликни таъминлашда “халқ дипломатиси”нинг муҳим ўрин тутиб бораётганидир.

- Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Тадқиқот жараёнида тарихий ва қиёсий таҳлил, муаммовий-хронологик, объективлик, тизимлаштириш ҳамда фанлараро ёндашувлар асосида ёритилган. Ушбу тадқиқотни олиб боришда тарихнинг холислик тамойилларига асосланиб олиб борилди. Шунингдек, ижтимоий фикр натижаларида юзага келган маълумотларни илмий таҳлил қилиш орқали қиёсий методларга асосланиб баён қилинди.

- Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Марказий Осиё мамлакатларининг қадимги даври тарихи турли тарихий-маданий жараёнлар бўлиб ўтганлиги билан бир қаторда миграция фаолиятининг мавжудлиги, ассимиляция жараёнлари ва халқлар ўртасида узок вақт давом этган этномаданий алоқалар билан ҳам изоҳланади. Айнан шу жиҳатлар ҳам маҳаллий аҳолининг бағрикенглик руҳини шакллантирган бўлиши мумкин.

Марказий Осиёда энг кўп аҳоли ва ҳудудларга эга бўлган Ўзбекистон ва Қозоғистон мисолида кўп миллатлилигининг шаклланиш жараёнлари тарихини кўриб чиқсак, қуйидагича маълумотларга гувоҳ бўламиз.

Маълумотлар, миллоддан аввалги II асрдан савдо йўллари орқали бошланиб, сиёсий томондан давлатларнинг қадимги юнон ва форслар, сўнгра туркларнинг жануби-ғарбга кўчиши, арабларнинг фатҳ юришлари асосан ҳарбийларнинг ўлкага кўчиб келишида муҳим рол ўйнаган.

Айниқса, кам сонли халқларнинг кўчирилиши XVIII асрнинг охирларидан бошлаб, Россия империяси амалдорларининг мустамлакачилик сиёсатида яққол кўринди. Уларнинг

вориси бўлган собиқ совет иттифоқи даврида бу жараёнлар янада фаоллаштирилган. Натижада мамлакатларда кам сонли миллатлар сони ошиб борган.

Булар ҳақидаги етарли таҳлилий маълумотларни 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 йилларда аҳолини рўйхатга олиш ҳужжатларидаги маълумотлардан кўриш мумкин.

Бунда, 1897 йил биринчи аҳолини рўйхатга олиш ҳужжатлари муҳимдир. Хусусан, ушбу ҳужжатларда қайд қилинганидек, ўша вақтда Ўзбекистон ҳудудида 70 та миллат ва элат вакиллари яшаган эди. 1926 йилда уларнинг сони 91 тани, 1959 йил аҳолини рўйхатга олиш ҳужжатларида 113 тани, 1979 йилда 123 тани, 1989 йилда эса 136 тани ташкил этган [5]. Яъни, агар миллатлар кесимида кўрадиган бўлсак, 1897 йил Туркистон ва Бухоро амирлиги, Хива хонлиги ҳудудида ўзбеклар умумий аҳоли сонида 2352,4 минг кишидан 1515,5 минг кишини яъни 81,6 фоизни ташкил этган. Аҳолининг миқдорида иккинчи ўринда тожиклар 174,0 минг киши 6,7 фоизни ташкил этган. Қozoқлар 153,6 мингта бўлиб 2,5 фоизни ташкил этган, қирғизлар 80,6 мингта киши бўлиб 0,6 фоизни ташкил этган [6].

Маданий томонлама қаралганда халқларнинг илм-фанни ўрганишга бўлган муносабати ва ўзаро маданиятларини бойитиши, ислом дини таълимотининг миллий қадриятларга сингдирилиб, умумий диний қадриятларни шаклланишида яққол кўринди.

Халқларнинг ўтмиш тарихидан маълумки, ўзбек халқи доимо бошқа миллатларга кўп ҳолларда бағрикенглик муносабатда бўлган. Бу маълум сабаблар билан ўлкаларга кўчиб келган халқларнинг бу ҳудудларда доимий яшаб қолишига имконият яратган [7].

Агар ўрганишларни давом этсак, юқорида айтилгани каби 1926 йил аҳолини рўйхатга олишда Марказий Осиё давлатлари халқларининг умумий аҳоли таркибида кам сонли халқларнинг миқдори ошганлигини кўриш мумкин. Шунингдек, шу йилларда Ўзбекистон аҳолиси рўйхатида янги халқлар швед 15 нафар, италян 25 нафар, голланд 6 нафар, инглиз 20 нафар, япон 3 нафар халқларнинг вакиллари пайдо бўлганини кўриш мумкин [8].

Масалан, масофа жиҳатидан узоқ бўлган болтиқбўйиликлар ҳам Ўзбекистон ҳудудига ўз диаспорасига эгадир. XIX асрнинг 60 – йилларида Россия империяси томонидан Ўрта Осиё халқлари мустамлакага айлантирилган бўлиб, шу даврларда болтиқбўйиликлар ҳам империя бошқаруви таркибида эди.

Хусусан, 1917 – 1989 йиллардаги болтиқбўйиликларнинг кўчириб келтирилиши, собиқ тоталитар тузумнинг бошқарув идоралари томонидан содир этилган. Айнан шу вақт оралиғида Ўзбекистон ҳудудига болтиқбўйиликларнинг кўчириб келтирилиш жараёни даврийлиги учта босқичларга бўлиб чиқиш мумкин. Жумладан, *биринчи босқич* 1918 – 1939 йилларни; *иккинчи босқич* 1941 – 1945 йилларни; *учинчи босқич* 1966 – 1989 йилларни ўз ичига олади.

Марказий Осиёнинг Қозоғистон республикаси ҳудудлари тарихнинг илк ўрта асрларида турклар, корлуклар, кипчоқлар давлатлари таркибида бўлиши халқларнинг уруғлари шаклланишига имконият яратиб берган [9].

Сўнгра ўрта асрларда мўғилларнинг бу ҳудудларни босиб олиши, кейинроқ Олтин Ўрданинг қарор топиши ҳам маҳаллий халқлар тақдирида муҳим ўрин тутган. Айниқса, 1312 йилларда Ўрда хонларининг ислом динини қабул қилиши, Марказий Осиё халқларининг умумий диний қадриятларининг қарор топишига замин тайёрлади.

Шунингдек, қозоқ жузлари халқларнинг ҳаётида муҳим аҳамият касб этган [10]. Ўз навбатида Ўзбекистон ҳудудида вужудга келган хонликлар қозоқ халқларининг иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётига таъсир қилди. Уларнинг демографик ҳолатларида ҳам ўзгаришлар кила бошлади [11].

XIX асрнинг бошларидан рус мустамлакачиларининг Қозоғистон ҳудудларини мустамлакага айлантира бошлаши, бу ҳудудларга ҳам европа давлатлари халқларининг кўчиб келиши кузатила бошланди. Улар асосан Россия империяси қўшини таркибида ва улар томонидан кўчириб келтирилган халқлар эди. Масалан, 1897 йил аҳолини рўйхатга олиш ҳужжатларида ёзилишича Қозоғистон ҳудудида 4 миллион 147 минг киши яшаган. Уларнинг 74-78 фоизи қозоқлар, 10-13 фоизи руслар, 1-2 фоизи украинлар, 7,2 фоизи бошқа миллат вакиллари бўлган [12].

1914-1918 йиллардаги биринчи жаҳон уруши йилларида халқларнинг Қозоғистон ҳудудларига кўчиб келишига сабаб бўлган. Бу вақтларда кейин яъни аграр ислохотлар кўчириш сиёсатида аҳамиятли бўлган. Яъни столпин аграр ислохоти натижасида Қозоғистон ҳудудига 360 минг киши кўчириб келтирилган бўлса, уларнинг асосини украинлар ташкил этган [13].

Натижада, Қозоғистонда 1926 йилги аҳоли рўйхати таркиби эса куйидагича бўлган: қозоқлар 58,5 %, руслар – 20,6 %, украинлар 13,9%, ўзбеклар 2,1 %, татарлар 1,3 %, уйғурлар -1 %, немислар – 0,8% ва бошқа миллатлардан иборат бўлган [14].

- **Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).** Тарихнинг барча даврларида Марказий Осиёга ҳар турли томондан халқлар кўчиб келиш жараёнлари содир бўлган. Бунга минтақанинг жойлашган ўрни, иқлими, аҳолисининг миллий дунёқарашидаги бағрикенлиги сабаб бўлган. Шунингдек мустамлакачилик ҳаракатлари, турли сабаб ва баҳоналар билан халқларни кўчириб келтириш ҳам кўп миллатлилигининг шаклланишида муҳим рол ўйнаган. Натижада кам сонли халқлар сони босқичма-босқич ошиб борган.

Умуман олганда ушбу жиҳатлар, яъни кам сонли миллатларга бўлган муносабатлари натижасида минтақада барқарорлик ва хавфсизлик тўла таъминланди. Сўнгра халқ

дипломатияси асосида мустақил давлатларнинг ташқи сиёсатида муҳим ўрин тута бошлади. Натижада, қисқа вақт ичида давлатларнинг халқаро ҳамжамиятидаги ўрни мутахкамланиб, хориж давлатлари билан ишончли савдо-иқтисодий, сиёсий ва маданий-гуманитар ҳамкорликни ўрнатиб олиш имконияти пайдо бўлди.

Ўзбекистон ва Қозоғистон давлатлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик муносабатларида мамлакатлардаги халқларнинг диаспоралари ишонч кўприги вазифасини ўтамоқда. Ўзаро муносабатларни янада мустахкамламоқда. Бу жараёнлар эса ўз навбатида Марказий Осиё давлатларининг ҳамкорлигида муҳим ўрин тутмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Эшов.Б. Азалий ҳаракат қадимги миграция жараёнлари ҳақида айрим мулоҳазалар. *Migrasiya mehnat va xavfsizlik*. 1- сон. - Т., 2013. - Б.31.
2. Ўша жойда. – Б. 34.
3. Xidoyatov G. National question in the USSR. - Tashkent, 1991; Babajanova D.B. Demographic processes in Uzbekistan and their features. - Tashkent, 2004; Ata-Mirzaev O., Gentshke V., Murtazaeva R. Multinational Uzbekistan: a historical and demographic aspect. - Tashkent, 1998; Maksakova L.P. Migration of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, 2000; Achildiev A. Interethnic relations in Uzbekistan. - Tashkent, 2000; Rahmonqulova A. On the socio-economic situation of the peoples forcibly relocated to Uzbekistan (1930-1950) // *Social opinion - human rights*. 2002. №1. - B.62–71 and others
4. Diaspora is a word derived from the Greek language, and some research on it: Cohen R. Global Diasporas An Introduction London. Armstrong O Mobilized and Proletarian Diasporas // *The American Political Science Review*-1976., Vol. 70-2. – P. 393-403. Popov V. D. The phenomenon of ethnic Diasporas. - M: IS RAS, 2003; Murtazaeva R.Kh. Migration processes in Tashkent (on the example of the Russian diaspora in the years of independence) // "Russian diaspora in Uzbekistan: time, events, people" materials of the scientific conference. –Tashkent, 2009. - p. 33 - 44 and other studies
5. Ўзбекистон кўпмиллатли аҳил оила. – Т.: “Ўзбекистон”, 2000., -Б.119.
6. Ата-Мирзаев. О., Гентшке.В., Муртазаева Р., Узбекистан многонациональный: историко – демографический аспект. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2011. - С.221.
7. Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р., Узбекистан многонациональный: историко – демографический аспект. – Т.: “Янги аср авлоди.” 2011. - С.9-10.
8. Ўша манба: - С.222.
9. Абилхожин Ж.Б., Алексеенко А.Н., Баратова Г.С., Ерофеева И.В., Масанов Н.Э. История Казакстана: народы и культура. Учебное пособие. – Алматы: Дейк- Пресс, 2001. – С.74.
10. Кан Г.В. История Казахстана Учебник для вузов. – Алматы: Алматыкітап, 2013. - С.104.
11. Ўша жойда. - С.104
12. Якушева Ю.В. Динамика межэтнических отношений в Республике Казахстан (1991-2010 гг.) дисс. канд.истро.н. – С.161
13. Ўша жойда. – С. 162
14. Ассамблея народа Казакстана. Исторический очерк.... С.40